

Mányik Julia

A NEOSZTOICIZMUS TÁRSADALOMFILOZÓFIÁJA

PIERRE CHARRONNÁL

/Pierre Charron: Traité de la Sagesse, Livre I. alapján/

Charron¹ szerint elsődleges fontosságu az, hogy az ember megismerje önmagát, vagyis tudatosítsa magában erényeit és hibáit. Ez teljesen jogos követelmény, hiszen közismert, hogy a reneszánszban az individuum a középkorral szemben óriási jelentőségre tesz szert. A reneszánsz kései szakaszában, amelyben Charron is élt, még fokozottabban merül fel a kérdés, hogy milyen is az ember? Nemcsak azért, mert az ember fogalmának definiálását az időbeli prioritással jelentkező gyakorlati szükségszerűség hívta életre, hanem mert ekkorra sokkal bonyolultabbá vált az ember és a világ kapcsolata, mint az várható volt. A társadalmi életben végbement változások mindig némi késéssel realizálódnak a tudat szintjén, s azokat legtöbbször konkrét problémák jelentkezése váltja ki. E problémákat az jelentette, hogy a polgárosodás beindulásával létrejött egy bizonyos fejlődés, amely ugyan történelmi szükségszerűségből ered, de kortársi szemmel spontánul létrejött folyamat, amelyhez az eddigi értelemben vett társadalmi gyakorlat nem tudott alkalmazkodni, sem pedig az eredményeket nem tudta értékelni. Ez nem mond ellent annak, hogy voltak elvárások a jövőt illetően, de sok közülük nem realizálódott össztársadalmi szinten.

Tisztázandóvá vált tehát, hogy az adott fejlődés adott pontján milyen helyen áll az ember, és mi lehet a szerepe. Pontosabban: azt kellett felmérni, hogy az adott társadalmi berendezkedésben melyek azok a tulajdonságok, amelyek fokozottabban biztosítják az ember számára a társadalomba való beilleszkedést, az érvényesülés lehetőségét. Mihelyt az ember tisztában van képességeivel és tulajdonságaival, rugalmasan alkalmazkodhat a különböző szituációkhoz, és a tudatosság révén képessé válik az önkorrekcióra is.

Az önmegismerést persze olyan szinten kellett végezni, hogy eredményül egy reális kép alakuljon ki. Ezért szembe kellett az embernek néznie esendőségével, hibáival is. Ezt annál is inkább nehéz volt megtenni, mert az ember, az egyén, már látta megnyilni maga előtt a lehetőséget arra, hogy képességeit kibontakoztassa, s ezzel eredményt is érjen el. Az objektív szemléletet kellett tehát igen magas fokra fejleszteni, számításba véve a kor tudományos eredményeit is. Ki kellett ugyanis zárni az esetleges csalódások lehetőségét, amelyek a téves önértékelésből erednek, s ezt éppen azért mert a társadalmi erőviszonyok olyan helyzetet teremtettek, ahol nem volt mód arra, hogy egyéni tragédiákra tekintettel legyenek, s ezért azok végzetesek voltak az egyén számára.

Nagyon fontos volt az is, hogy az önmegfigyelés ne váljon hasznontalan, önmagáért való, pusztá elmélkedéssé. Mivel célja volt, az önmegismerés aktív folyamattá vált, és aktivitást is kellett eredményeznie. Ez az aktivitás azonban Charronnál nem egyértelműen pozitív; ugyanis nem progresszív tevékenység irányába esik, hanem inkább az adott helyzethez való alkalmazkodást szolgálja. S mivel nem mindegy, hogyan és mihez alkalmazkodik az ember, mérlegel-

nie kell, állandóan szem előtt tartva a hasznosságot és a célszerűséget. Nem véletlen, hogy Charron e szempontból a gondolkodást, a józan ész használatát alapvető követelményként hangsúlyozza.² Éppen ez lesz az, ami megkülönbözteti a bölcsét a többitől, /a köznéptől/, amelyről olyan megvetően beszél. Perspektívátlan tényezőt lát benne, hiszen nem képes a tudatos alkalmazkodásra. Pedig elkerülhetetlenül szükség van arra, hogy az ember ne csak tudatosítsa önmagában társadalmi szerepét, hanem annak vállalására készüljön is. Más kérdés az, hogy milyen jellegű ez a társadalmi szerep.

Charron könyvének bevezető fejezetében fejti ki, hogy miért szükséges önmagunk megismerése. A mű első kötetét arra szánta, hogy megvizsgálja, milyen az ember. Rendkívül módszeresen összefoglalja mindazt, amit az emberről tudni lehet, latba vetve minden teológiai és tudományos ismertet. Sorra veszi az ember testi, szellemi és pszichológiai ismérveit, s a tények, a mindennapi vagy általánosan ismert történelmi példák meggyőző erejével igyekszik elfogadtatni saját álláspontját. Módszere az, hogy konkluziója az egyedül lehetséges, illetve a leginkább elfogadható nézetként maradjon fenn.

Az ember bemutatását Charron mint biológiai lénynek ismertetésével kezdi. Harmonikusan megférnek egymás mellett egyrészt az első ember teremtetésének leírása, másrészt az embrió fejlődésének pontos, részletes, a kor szintjén tudományosan megalapozott ismertetése. Charron azt állítja, hogy "az emberben az egész világ megtalálható, csak összesűrítve és kicsiben. Ezért kis világnak is nevezik; az Univerzumot pedig nagy embernek hívhatnánk".³ Amikor így a természet egységéről beszél, leszögezi azt a tényt, hogy az ember a világnak r é s z e, és rendkívül logikus

és racionális fejtegetéseinek egyik premisszáját adja meg.

Charron a továbbiakban azt vizsgálja, mi az ami tipikusan emberi, ami különbbé teszi az embert a többi élőlényénél. /Ilyenek például a beszéd és a vallás, melyeknek társadalmi vonatkozását abban jelöli meg, hogy kapocs és cement szerepét tölti be⁴; ide sorolja még az egyenes testtartást, az emberi kezet, a sirás és nevetés képességét, stb./

A testi "javak" közé sorolja az egészséget és a szépséget, s mind a kettőnek igen nagy jelentőséget tulajdonít. Az egyik fontos, a másik rendkívül hasznos tényező az ember életében. A szépség hasznosságát jól megvilágítja Arisztotelész gondolata, melyet Charron egyetértően idéz: "a szépek osztályrésze a parancsolás"⁵. Ezt szervesen kiegészíti és magyarázza Arisztotelésznek az az állítása, hogy "az is a szép dolgok közé tartozik, hogy az ember ne adja fejét valami közönséges mesterségre; a szabad embernek joga van megélni anélkül, hogy egy másik ember szolgálatába álljon."⁶ A szép és a jó /itt: a "parancsolás" és a mindenkittől való függetlenség/, mint a külső és belső szépség egysége, beilleszkedik a klasszikus mérték fogalmába, s így szerves része Charron - a mértéket mindig szem előtt tartó - stoikus filozófiájának. Nem áll ezzel ellentétben az, hogy gyakorlatilag, a Charron szerint szintén szem előtt tartandó hasznossági szempont a fejlett polgári társadalomban majd jellemzően a mértéktelenségben nyilvánul meg. A hasznosság és a mérték egymást megengedő fogalmak: "Azt akarom, hogy bölcs emberem mindig a törvények és a szokás útján járjon; ...nem azért mert így szereti csinálni, s nem is azért mert azok helyesek, /van amelyik nem is az/, hanem egyszerűen mert ez a törvény és ez a szokás... A bölcs teszi ami a kötelessége és betartja a törvényt, de nem a törvényt, hanem örmege miatt, mivel felette áll,⁷

és nincs rá szüksége; a törvény csak a közönséges meberék számára jelent követelményt".⁸ Itt a törvények és a szokások követése jelenti a mértéket, a hasznosság szerepéről pedig már volt szó.

Nagy jelentőségű Charronnál a törvényeket illetően az, hogy mint kiderült, számára azok nem jelentenek kényszert. Ezt úgy érte el, hogy eljutott a tudatosság olyan fokára, ahol a szükségszerűség felismerése - mert hiszen a társadalomba való beilleszkedés szükséges - ill. az ahhoz való bölcs belátáson alapuló alkalmazkodás biztosítja a lehető legmagasabb foku függetlenséget, szabadságot. Ám ez a szabadság vitatható. Az ember egyszer és mindenkorra feladja a lehetőséget, hogy a maga igazi ura legyen, s ez független attól, hogy tudatosan teszi-e vagy spontán jóhiszeműségből.

Alapvetően fontos Charronnak az érzékelésről vallott fel fogása is. A kérdés szorosan kapcsolódik a megismerés problématikájához: érzékszerveink az objektív valóságot tükrözik-e? Charron válaszának lényege az, hogy bár nem vezetnek félre egyértelműen az érzékszervek, de megbízhatatlanságuk révén alkalmatlanok arra, hogy biztos támpontot adhassanak. Mivel a kérdést bizonyos fokig nyitva hagyja, tudományosabb szemléletet képvisel, mint a csak a tényekre szorító, de a kutatást a továbbiakban feleslegessé tévő kategorikus kijelentések.

Charron az ember szellemi képességeit tárgyalva megállapítja: "A Földön nincs semmi nagyobb az embernél, s az emberben nincs semmi nagyobb szelleménél."⁹ Ez a megállapítás nem jelent semmi újat a reneszánsz emberről szólva, hiszen elsőrendű sjaátsága, hogy tudatában van emberi nagyságának. Charron azt is felismeri az emberben, hogy a tudásvágy, az igazság szüntelen keresése jellemzi. Ezt megint fel

k e l l ismernie, mert a mindennapi életben ez már nemcsak eklatáns példák sorozatán keresztül jelentkezik, hanem mert állandósult, megszokott, természetes gyakorlattá, életkö-rülménnyé is vált. De mivel az ember a természetnek r é - s z e, s ez Charron számára azt jelenti, hogy mint rész, nem ismerheti meg az egészet, hiszen kívülről, tehát ob- jektíven sosem szemlélheti; az ember hatáskörén kívül esik az, ami felett nincs hatalma. Nem lehet hatalma afölött aminek ön maga is csak része, és mint ilyen, tulajdonképpen ő az általa meghatározott.

"Nincs természetesebb vágya az embernek, mint az igazság keresése. Minden eszközt, melyről azt gondoljuk, hogy ezt a célt szolgálja, kipróbálunk, de végül minden erőfeszítés kevésnek bizonyul, mert az igazság nem olyan dolog, ami megszerezhető, sem pedig megfogható és irányítható vol- na; még kevésbé hagyja, hogy az emberi szellem a birtoká- ba vegye... Arra születünk, hogy az igazságot keressük, de birtokba vétele egy magasabb és nagyobb hatalom kivált- sága."¹⁰ Charron szkepticizmusának alapja abban rejlik, hogy az ember már eleve attól is meg van fosztva, hogy e- gyáltalán joga legyen igényt tartani a tudásra. Nemcsak hogy nem tudja, de nem is tudhatja megismerni az Igazságot. A sztoicizmus elve adott, az ember hatáskörén kívül léte- ző világának megismerésére a lehetőség sem adatott meg. S mivel a maga szellemi alkotóerejét, találékonyságát nem vonhatja kétségbe, bűnbakul állítja. A végtelenül, rend- szertelenül csapongó, nyugtalan, örökké fürkésző szellem fáradozásai hiábavalóak, mert "ami mindenhol előfordul, nincs sehol sem."¹¹ Ez annak a megdöbbenésnek a kifejező- dése nála, mely az egyre jobban kitáguló világ bonyolult- ságának, áttekinthetetlenségének felismerésekor éri az embert. Új szituációk, lehetőségek bukkannak fel, és az

ember nem tud választani mert nem látja át teljesen, hogy egy-egy lehetőség hová vezet. Ezért Charron állandóan célt keres a világban, egy univerzális vezető eszmét vagy törvényt, ami utbaigazítást adhatna. Ezt nem találva meg, végleg tehetetlennek érzi magát. Szembe találja magával a külvilágot, ahol neki semmi szerepe nem lehet, hisz "nem úgy és akkor élünk és halunk amikor nekünk tetszik; s látva hogy akármilyen nehéz és kemény dolog is az élet, mégsem örökre szól, a bölcs ellenszegülés és kockáztatás nélkül úgy alkalmazkodik ahogy tud."¹²

De vajon mi indokolja, hogy ne arra a következtetésre jusson, hogy tevékeny életmóddal a világot a saját igényeinek megfelelőre formálja, s hogy az ehhez szükséges tudást megkísérelje megszerezni? Charron szerint "a két legfőbb eszköz, mely a tudás megszerzéséhez szükséges, az ész és a gyakorlati tapasztalat /expérience/. Márpedig mindkettő olyan gyöngye és bizonytalan - s főleg a gyakorlat az - hogy ezek révén semmit nem vehetünk bizonyosra".¹³ Megint a mindennapok szférájában kell keresni a magyarázatot arra, hogy a gyakorlat miért tűnik kevésnek ahhoz, hogy megbízható mércéje legyen a megszerzett ismereteknek. Ugyanis eddig abszolutnak tartott törvények, amelyek megfelelően leírták a jelenségeket és egyformán érvényesültek, most egyszerre megdőlnék. A hiba megint a szubjektumban kerestetik, hiszen érzékszerveink, melyek a törvényeket hibásnak érzékelik, nem megbízhatóak. Az ember így valóban elveszt minden biztos támpontot, és szükségszerűen elfogja őt a bizonytalanság érzése, mely végső soron az emberben való kételkedést jelenti. Az emberrel szemben létező világot, mint eleve adottat, értelmetlen volna értékelni. S mivel a külvilág olyan fallá változik, melyen az ember nem képes áthatolni, visszafordul és magába ütközik, vagyis

befelé fordul. Ekkor van szüksége az önismeretre, ekkor kell szembenézni saját gyöngeségével, esendőségével. Charron a világ sokoldalúságával szemben a szubjektum tökéletlenségére helyezi a hangsúlyt. Még nyilvánvalóbban bizonyítja ezt az, hogy Charron értékskálájának pozitív oldalára helyezi az objektíve létező természetes dolgokat. Az ember természetes igénye, hogy jól érezze magát, hogy élvezze az életet, hogy örüljön a szépnek és a jónak. Persze, a mértékletesség itt is követelmény, de csak abból a szempontból, hogy veszélyt nem szabad maga után vonnia. Ez az a határ, ami miatt óvatosságra int. Merész álláspontra helyezkedik Charron az ő társadalmi helyzetében, s bizonyítja ezt testi szerelemről szóló fejezete. Egy helyen így ír: "Miért lenne ez olyan szégyenletes, mikor olyan természetes, helyénvaló, törvényes és szükséges; s hogy lehetséges, az, hogy az állatoknak nem kell szégyenkezniük miatta? Talán tartalmában tűnik csufnak? De miért? De miért csuf, ha egyszer természetes?"¹⁴ A természetesség, mint láttuk, mindent elsöpörő érveként jelenik meg, de végső fokon azért, mert a természet - mint a világ része, tehát eleve adott - nem képezheti emberi megítélés tárgyát. Illetve, lehetetlen nem elfogadni. Ha ugyanis az ember a természet része, akkor értelmetlen dolog a természet ellenére élni. Ugyanilyen alapon értelmetlen dolog a halálfélelem is.¹⁵ Ezen a ponton Charron igen határozottan szakít a skolasztikával. A lélek halhatatlanságának problémájában Charron nem foglalt állást elég egyértelműen. Azt állítja, hogy természetes és emberi okokkal nincs megfelelően igazolva ez a tétel. A jezsuiták támadásai Charron ellen emiatt voltak a legélesebbek. Könyvének tervezett második kiadásában próbált is ezért enyhíteni a fogalmazásán, hozzátéve, hogy ez a tétel a legjobban a vallásban van megalapozva.¹⁶

Charronnál problémát okoz az az ellentmondás is, hogy a Sagesse-en kívül minden műve, ide értve prédikációit is, a szerző ortodoxiáját bizonyítják. A Sagesse viszont, a várakozással ellentétben botrányos mű volt, egyházi körökben elítélték, sőt ateizmussal vádolták.¹⁷

Pedig tulajdonképpen van rá magyarázat. A legfontosabb szempont, amit figyelembe kell venni, hogy két különböző céllal készült munkáról van szó, és más-más a közönség is, amelyhez szólnak. Az első esetben Charron mint pap és mint hittudós, magától értedődően, mintegy hivatalával, a foglalkozásával járó feladatot végzett el. Ugyanakkor lelkiismeretesen tette ezt, hiszen meggyőződése volt, - s ezt igazolja e munkák igen magas színvonala is, - hogy a válás csak az itt tárgyalt formában töltheti be a népre gyakorolt erkölcsi /fékentartó/ szerepét. A Sagesse viszont nem a széles tömegnek íródott, s e mű közönségének - annak más perspektívája miatt - másmilyen /liberálisabb/ ideológiát ad. Ezért hívja fel Charron az Előszóban olyan nyomatékosan a figyelmet arra, hogy miről akar írni és főleg, hogy kinek. Eszerint könyvének tárgya a 'sagesse mondaine', - vagyis a világi bölcsesség - szemben az isteni és emberi bölcsességgel. Nem ortodox mű, s ezt J.B. Sabrié igen meggyőzően bizonyította.¹⁸ Ugyanakkor ateizmusról szó sem lehet, hiszen Charron csak azt tagadja, hogy isten, mint maga a végtelenség, megismerhető lenne az emberi szellem által, s ezért felesleges és értelmetlen dolog bármilyen antropomorf interpretáció.¹⁹ Azt viszont nem lehet tagadni, hogy az ellenreformáció-korabeli egyházat ez egyáltalán nem elégítette ki. A Charron által hirdetett "nem tudom" attitűd egyenrangúnak minősült a tagadással, s ezért joggal vádolhatták ateizmussal. Ha ateista nem is volt, az epikureizmus /=materializmus!/ bizonyos

ismérvei²⁰ beleillettek a róla alkotott képbe. Ilyen értelemben beszélhetünk a természet szerinti életről Charronnal, amikor is az ember azzal, hogy örül a pillanatnak, nem veszi kényszernek a beletörődést, amelybe végső soron, a külvilág eleve adottsága miatt mégiscsak belekényszerül.

Charron tehát hívő és deista.²¹ S mint ilyen tagadja isten szükségességét a világ irányítójaként. A világ, s benne az emberi világ, olyan jelentéktelen isten végtelenségéhez képest, hogy gyarlóság lenne azt hinni: isten állandóan valunk foglalkozik.²²

Mi az akkor mégis, ami utbaigazítást adhat az ember számára, ha isten nem az, az ember pedig nem lehet az? Már válaszoltunk rá: a természet szerinti élet. Charron odáig megy a természet dicsőítésében, hogy mindent, ami nem közvetlenül természeti eredetű, elítél: "minden ami az emberben vagy a világban rossz, az emberi szellem produktuma."²³ Itt olyan dolgokra kell gondolni, mint az erkölcsök, az előítéletek, a babonák, a kegyetlenkedés, a háború. Ez utóbbi egyébként is aktuális probléma a vallásháborúk korában. Ha a háború természetellenes, akkor egyértelműen rossz, s ezt a tapasztalat is mondatja Charronnal. Tehát az egyén tapasztalatából indul ki, és azzal, hogy etikai és gyakorlati tanácsokat ad, az egyén tapasztalati szférájához érkezik vissza. Érvelése, mely a tényeken alapul, meggyőző. De a helytelen megközelítés miatt a konklúzió gyakorlati következménye olyan társadalmi attitűd, ami végül is nem jelent a társadalmi haladás szempontjából előrelépést. Hogy konklúciónak mégis elfogadható, az azért lehetséges, mert bizonyos szempontból van eredménye. Arra gondolok, hogy mivel a "reformfeudalizmus"²⁴ időszakában a polgárságról van szó, Charron olyan megoldást ad, mely elősegíti a fennmaradást. /Nem feltétlenül mint osztályét, hanem mint pol-

gár-egyenét!// Ebből a szempontból tehát nyilvánvaló hogy az általa meghirdetett alkalmazkodásnak milyen óriási jelentősége van. Pontosan ezt célozzák gyakorlati vonatkozású megállapításai, melyek végső soron az alkalmazkodást szolgálják. Konkrétan: Charron elítéli azokat a hiábavaló és léhaságra inspiráló javakat melyek nélkül is kényelmesen és jól meg lehet élni. Minden bizonnyal az egyesek számára mértéktelen luxust biztosító, gyakorlatilag eltékozolt, rosszul felhasznált javakról van szó, melyek így elmentmondanak a mértékletesség principiumának. Ha Charron ezt és a hasonló jelenségeket mint visszasságokat felrója, akkor tulajdonképpen magyarázatot ad egy igen élő ellentmondásra. Nevezetesen arra, amely a reneszánsz polgárosodás korai szakaszában az elvárások, eszmények, és a későbbi fejlődés folyamán az azokban való csalódások, vagyis a polgári fejlődés realizálódása folyamán megmutatkozó valódi ismertetőjegyei között állt fenn. Ennek tulajdonítható a fordított értékrend kialakulása melyet Charron maga is egészen abszurdnak tart: "...olyan ez, mintha mindenki összejátszana abban, hogy egymást kigunyolják, hogy hazudozzanak... s aki tudja, hogy pimaszul hazudnak neki, szépen meg is köszöni; s a másik, aki tudja, hogy nem hisznek neki, jó képet vág hozzá. Szemmel tartják egymást, hogy melyik fog kezdeményezni, pedig mindkettő vissza szeretne vonulni... Saját kényelmünk rovására vagyunk ilyen hiuk, ... s aki nem így tesz, az a bolond, nem való erre a világra; ügyességnek számít jól játszani ezt a komédiát, bolondság nem hiunak lenni."²⁵ Ebben a világban tehát az ember nem érezheti jól magát, mert a másik emberrel való kapcsolata számára csak erőfeszítéseket jelent. Egy "elvárásolt és nyororult világban"²⁶ érzi magát, melyből kiutat jelentene a társadalomtól való elfordulás, de Charron hamarosan rájött, hogy nem megoldás: sem neki nem lesz jobb, sem pedig a rossz társadalom nem lesz ettől szegényebb.

A megoldás akkor igazán az, ha következménye az individuum számára előnyös. Marad tehát egy bizonyos fajta középut a társadalomtól való elfordulás és a társadalom átalakítása között. A középut nem abszolút középpértéket jelent, hanem a körülmények figyelmebe vételével a legmegfelelőbb magatartást. Az érvelés mellette így szól: ha a világot nem áll módunkban olyanná változtatni, ami számunkra a legmesszebbmenőkig megfelel, akkor nekünk kell olyanná lennünk, hogy a világot elfogadhatónak tartsuk. A bölcs ember tehát az, akinek ez meggyőződésévé vált. Ezért is fektet Charron olyan nagy hangsúlyt könyvében arra, hogy érvelésének kiindulópontjait elfogadtassa. Az alkalmazkodás szükségességét ugyanis be kell látni, s így, a felismert szükségyszerűséghez való alkalmazkodás révén az ember eljut a szabadsághoz. A szabadság elérése a lehető legkedvezőbb eredmény, a Charron-féle alkalmazkodás tehát hasznos, okos dolog.

Ugyanerre a konklúzióra jutunk, ha figyelembe vesszük azt, hogy a Sagesse deizmusa is alkalmazkodást, kompromisszumot jelent. Nevezetesen, a virágzó reneszánsz-kori humanista ideológia alkalmazkodása az újraerősödő feudalizmus hivatalos katolikus ideológiájához. Ilyen értelemben interpretálható Marx ama megfogalmazása, hogy az a 'kereszténység burzsoá válfaja'.²⁷

Charron a bölcsességet "prued prudence"-nak nevezi, amely kifejezés csak tartalmilag körülírva fordítható le. Olyan emberi tulajdonságot jelent, mely azt jellemzi, aki ki tudja választani, hogy melyik az életben a legmegfelelőbb magatartás, s ezt az életben meg is tudja valósítani; a megvalósítás során pedig feltétlenül elkerülendő minden ami számára káros lehet. Ezzel a lehető legminimálisabbra zsu-

gorodik össze az a felület, amely felől az embert sérelem érheti, s itt nemcsak a szó pszichikai értelmezéséről van szó, hanem az embernek, mint társadalmi lénynek megsértéséről. Az ilyen jellegű érzékenység könnyen sérthető pontja ugyanis a reneszánsz embernek. Ez az a pont, ahol még nincs elég társadalmi tapasztalata, mivel először válik az ember általában a társadalom jelentékeny tagjává, s még nem érzi végérvényesen sajátjának ezt a jelenséget. Félelmét, a bizonytalanság érzését egyébként igazolják az erőviszonyok, melyek történetesen a reakciós feudális erőknek kedveznek. Az embernek legcélszerűbb közömbösen viselkedni a világ minden jelenségeivel szemben. A csalódást, a meglepődést meg lehet előzni azzal, hogy nem hiszünk el semmit, annál is inkább, mert beláttuk, hogy ismereteink hiányosak és bizonytalanok. Ezért is kell mindig a "nem tudom"²⁸ álláspontra helyezkedni, - amely a 'nem tudhatom'-ból következik, - és azt sugallja, hogy ha az embernek tapasztalatai alapján lenne is állásfoglalása, azt mindig fenntartással kell kezelni. Legfőképpen azonban az érzelemnyilvánítástól kell tartózkodni. Ezzel az ember az adott dologhoz való viszonyát elárulva növeli a külvilág ill. a társadalom felé fordított /sérthető/ felületét, vagyis a kiszolgáltatottságát. Belátható tehát, hogy az ember egyetlen lehetősége a sztoicizmus által központba helyezett magatartási rendszer követése.

Tisztázandó még, hogy pontosan kihez szól Charron, s ki az, akinek a deizmus vallását hirdeti? Véleményem szerint, természetesen a polgárságról van szó, mégpedig olyan rétegről, amely érdemes a fennmaradásra, amely alkalmazkodni tud. Az már történeti kérdés, hogy ennek az alkalmazkodásnak milyen konkrét formái vannak. A tények tanúsága szerint a gazdag, a hatalommal rendelkező nagypolgárságról van szó, amely az alkalmazkodásnak olyan fokára is juthatott, hogy

pénze és hatalma révén nemességet szerzett. Így - igaz, csak személyükben, s nem mint a polgári osztály tagjai - de fennmaradtak. S ami még lényeges: nem is akárhogyan; az uralkodó osztály tagjaiként. Ez persze kevesek osztályrésze volt, de a bölcsesség, vagyis a 'prued prudence' által fémjelzett életforma sem általános tényező.

Felmerül a kérdés: a sztoicizmus újjáéledésének van-e olyan szerepe, hogy katalizátorként működik egy olyan folyamatban, amely a természetes kiválasztódásnak felel meg, társadalmi szinten?

J E G Y Z E T E K

- ¹ Pierre Charron /1541-1603/ francia teológus, filozófus, moralista. A jogi doktorátus megszerzése után teológiát tanul és pap lesz. Kitűnő prédikátor; teológiát tanít mint kanonok Cahors-ban és Condomban. Montaigne barátja és tanítványa. Bodin, Du Vair, Justus Lipsius kortársa. Művei: Les Trois Vérités /1594/; Discours Chrétiens, Traité de la Vérité /1594/; Discours Chrétiens, Traité de la Sagesse /1601/; Petit traité de la Sagesse /1606/.
- ² Ez az, ami miatt Charron racionalizmusáról beszélhetünk.
- ³ P. Charron: De la Sagesse
Nouvelle édition publiée avec des notes explicatives, historiques et philosophiques par Amaury Duval. Paris, Chassériau, 1820
A kiadás tartalmazza még a Petit Traité-t, Charron kisebb műveiből részleteket, valamint egy Table Analytique et raisonnée des matières contenues dans le Traité de la Sagesse-t.
Az idézeteket a kiadás alapján fordítottam. Itt: Sagesse I. könyv II. fej. 14-15. o.
- ⁴ Sagesse I. XII. 97. o. és III. XVI. 129. o.
- ⁵ Sagesse I. VI. 35. o.
- ⁶ Aristote: Poétique et Rhétorique, Ruelle, Paris, 19...
Livre I. XXV. 25. /131. o./
- ⁷ erkölcsileg!
- ⁸ Petit Traité a 3. kötetben 273-4. o.
- ⁹ Sagesse I. XV. 119. o. /szellem: "esprit"/
- ¹⁰ Sagesse I. XV. 126. o.
- ¹¹ Sagesse I. XV. 120. o.
- ¹² Sagesse I. XXXVI. 226. o.
- ¹³ Sagesse I. XXXIX. 257-8. o. /gyakorlati tapasztalat: "expérience"/

- 14 Sagesse I. XXIII. 169. o.
- 15 Ez az a pont, ahol a szkepszis és az epikureizmus összekapcsolódik.
- 16 Sagesse I. XXI. 60. o. jegyzet /1. kiadás/
Sagesse I. XXI. 73. o. /2. kiadás/
- 17 1604-ben a Sorbonne hivatalosan elítéli; Garasse támadása.
- 18 J. B. Sabrié: De l'humanisme au Rationalisme. P. Charron. Paris, 1913.
- 19 Például a babonák elítélése: Sagesse II. V. 134-8. o.
- 20 etikai vonatkozásai
- 21 Henri Busson: La Pensée Religieuse Française de Charron a Pascal. Paris, 1933.
- 22 Sagesse II. V. 136. o.
- 23 Sagesse I. XXXVIII. 236. o.
- 24 Az elnevezés kifejtése: Jenő Ujfalusi Németh: Pour une périodisation relativement nouvelle des littératures Européennes, ACTA ROMANICA, Szeged, 1972.
- 25 Sagesse I. XXXVIII. 243. o.
- 26 Sagesse I. XLI. 287. o.
- 27 Filozófiai Kislexikon, Kossuth, 1970.
- 28 "Je ne sçay" - ezt a jelmondatot íratta Charron házának bejárata fölé.

B I B L I O G R Á F I A

/A jegyzetben említett műveken kívül/

- Henri Busson: *Le Rationalisme dans la Littérature Française /1533-1601/. De Pétrarque a Descartes.* Paris, 1957.
- Hauser: *Les Sources de l'histoire de France - XVIe s.* Paris, 1906.
- Garasse: *La somme théologique des vérités capitales de la religion chrestienne.* Paris, 1625.
- Chanet: *Considérations sur la Sagesse de Charron.* Paris, 1643.
- Heller Ágnes: *A renszánsz ember.* Budapest, Akadémiai kiadó 1967.
- De Luchet: *Analyse raisonnée de la Sagesse de Charron* Amsterdam, 1773.
- E. Rice: *The Renaissance Idee of Wisdom.* Harvard Univ. Press, Cambridge, Massachusettes, 1955.
- N. Rapin: *Refléxions sur la philosophie ancienne et moderne et sur l'usage qu'on en doit faire pour la religion.* P. 1691.
- Strowski: *Pascal et son temps. De Montaigne a Pascal.* Paris, 1907.